

Liucija Citavičiūtė

NAUJA KNYGA APIE KARALIAUČIAUS
BALTISTIKOS ISTORIJA. HELMUTO WILHELMO
SCHALLERIO *GESCHICHTE DER SLAWISCHEN
UND BALTISCHEN PHILOLOGIE
AN DER UNIVERSITÄT KÖNIGSBERG*

Geschichte der Slawischen und Baltischen Philologie an der Universität Königsberg, (Symbolae Slavicae, 28), hrsg. von Wolfgang Gesemann und Helmut Wilhelm Schaller, Frankfurt am Main [et al.]: Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2009, 193 p. ISBN 978-3-631-57701-1

1544 metais Prūsijos kunigaikštystėje įsteigtas Karaliaučiaus universitetas ištikus keturis šimtmečius buvo reikšmingas mokslo ir švietimo, humanistinės kultūros ir evangeliško tikėjimo sklaidos centras, daręs įtaką šio krašto bei aplinkinių valstybių dvasiniam gyvenimui. Dvi reikšmingos jubiliejinės datos – Karaliaučiaus universiteto 450 m. (1994) ir Prūsijos kunigaikštystės, sujungtos su Brandenburgu, paskelbimo karalyste 300 m. (2001) – paskatino Europos mokslininkus dar intensyviau tirti šio regiono kultūros istoriją ir įvertinti jo tarptautinę reikšmę. Lietuvių raštijos ir kultūros istorijos požiūriu Karaliaučiaus universitetas yra ta intelektualinė terpė, kurioje dygo pirmieji lietuvių raštijos daigai. Karaliaučiaus universitete studijavo būsimoji lietuvių raštijos kūrėjai, daugelis jų buvo Lietuvių kalbos seminaro absolventai ar docentai, čia vyko intensyvios baltistikos studijos.

Kiekvienas naujas tyrimas šia tema yra sveikintinas ir esamas žinias papildoma naujomis detalėmis. Todėl įdomu pažvelgti į Vokietijoje

pasirodžiusį veikalą – studiją apie slavų ir baltų filologijos (tai mums itin svarbu) istoriją Karaliaučiaus universitete nuo jo įsteigimo iki uždarymo. Knyga išleista žinomoje filologinių tyrimų serijoje *Symbolae Slavicae*.

Autorius, ilgametis Marburgo universiteto profesorius, Sofijos universiteto garbės daktaras, Tarptautinės slavistikos istorijos komisijos narys Helmutas Wilhelmas Schalleris, jau yra paskelbęs tyrimų apie filologijos mokslo istoriją vokiečių kultūros areale veikusiuose Europos universitetuose. Ši knyga pratęsia ir papildo ankstesnį autoriaus tyrimą *Die Geschichte der Slawischen und Baltischen Philologie an der Albertus-Universität Königsberg i. Pr.*, publikuotą tęstiniame leidinyje *Zeitschrift für Ostforschung*, Bd. 40, 1991, S. 321–354. Autorių pirmiausia domina slavistika, tačiau daug dėmesio skirta ir lituanistikos problemoms. Ši kartą remiamasi naujai atskleistais šaltiniais, apžvelgiami nauji aspektai, leidžiantys aktualizuoti Karaliaučiaus universiteto tarptautinę reikšmę Europos filologijos istorijoje.

Knygos pradžioje įdėta eiliuota dedikacija Prūsijai. Jos autorius – žinomas XVII a. proginių eilėraščių autorius, Karaliaučiaus universiteto poezijos profesorius, klaipėdietis Simonas Dachas. Cituojamas posmelis nostalgiskai nuteikia skaitytoją, kuris tuoj pasiners į gyvąją istoriją nebeegzistuojančioje valstybėje nesančio universiteto, kurio vieta Knypavos saloje paženklinta paminkliniu akmeniu.

Autorius pasinaudojo gausiais ir iš dalies dar neatskleistais archyviniais šaltiniais, saugomais Slaptajame valstybės Prūsijos kultūros paveldo archyve Berlyne, Marburgo ir Leipcigo universitetų ir Bavarijos valstybės bibliotekos archyvuose, pateikė dar gyvų Karaliaučiaus universiteto filologijos profesorių atsiminimų. Iš XX a. autorių remiamasi jau chrestomatiniiais tapusiais šios problematikos tyrėjais Theodoru Wotschke, Walteriu Hubatschu, Hansu Prutzu, Goetzu von Selle ir kt. Iš šiuolaikinių tyrėjų, rašiusių lituanistikos Prūsijoje klausimais, pasiremta Arthuro Hermanno, Gertrudos Bense, Jochen Range, Christiane Schiller ir Danutos Bogdan darbais. Turint tokią

solidžią šaltinių bazę, buvo galima tikėtis naujų autoriaus įžvalgų, papildančių ir patikslinančių esamas žinias.

Knygą sudaro šeši skyriai. Pirmajame apžvelgiama Karaliaučiaus universiteto istorija ir indėlis į Rytų Europos kultūros tyrimus. Ant-rasis skyrius skirtas lietuvių ir lenkų kalbų studijoms XVIII amžiuje (vėliau jį aptarsime išsamiau). Trečiajame skyriuje koncentruojamasi į prūsistikos tyrimus Karaliaučiuje XIX a. Ketvirtajame – dėstoma bal-tų ir slavų filologijos istorija nuo XIX a. pradžios iki 1918 m. Penktajame – analizuojami Rytų Europos tyrimai universitete 1918–1933 m. Paskutiniame, šeštajame, skyriuje tęsiamas to paties objekto tyrimas iki 1944 m. Krenta į akis, kad periodizacija nėra griežta, o takoskyrą žymi istoriniai įvykiai – Pirmasis pasaulinis karas, Hitlerio atėjimas į valdžią, istorija baigiasi universiteto uždarymu Antrojo pasaulinio karo pabaigoje.

Pirmajame skyriuje autorius apžvelgia Rytų Europos studijas (*Osteuropaforschung*) Karaliaučiaus universitete. Šios ypač Vokietijoje populiari mokslo disciplinos sąvoką reikia paaiškinti, juolab kad Lietuva taip pat yra tų tyrimų objekto dalis. Apibendrintai šią mokslo kryptį galima būtų pavadinti geopolitikos studijomis (tokį terminą vartoja ir pats autorius). Rytų Europos studijos – kompleksinis mokslinis Europos rytinės dalies arealo tyrimas, ypač kultūros, istorijos, religijos, ūkiniais, teisės ir politikos aspektais, tiek sinchroniniu, tiek diachroniniu metodais. Ši mokslo disciplina studijuojama daugelio Vokietijos universitetų seminaruose, specializuotuose Rytų ir Pietų Europos kalbų, ūkio, teisės ir visuomenės tyrimų institutuose. Atitinkamo pobūdžio institucijos veikia Austrijoje, Šveicarijoje ir kt. Tyrėjai publikuoja metinius pranešimus, straipsnių rinkinius, rengia tarptautines konferencijas, į jas kviečiami ir Baltijos šalių mokslininkai. Šie mokslo ir studijų centrai atsiriboja nuo nacionalinės politikos peripetijų.

Baltų filologijos tyrimus (čia neliesime slavistikos tyrimų) autorius laiko integralia Rytų Europos studijų dalimi ir pirmajame skyriuje

apžvelgia lietuvių kalbos pozicijas Karaliaučiaus universitete nuo 1544 m. iki Lietuvių kalbos seminaro įsteigimo XVIII a. Deja, lituanistikos problematikai šiame skyriuje beveik nerasime nieko nauja, iš esmės kalbama apie tai, kas jau buvo paskelbta ankstesnių tyrėjų. Autorius remiasi gerai žinomu šaltiniu – archyvų tyrimais paremtu Wotschke's veikalu¹, pateikia iš LDK (Vilniaus, Kauno, Slucko ir Kėdainių) į Karaliaučių atvykusių studentų statistiką, pamini pirmuosius profesorius lietuvius – Abraomą Kulvietį ir Stanislovą Rapolionį, kūrčius lietuvišką diasporą teologijos fakultete. Plačiai aprašoma Karaliaučiaus valstybinė ir universiteto biblioteka, tačiau neminimos nei slaviškos, nei lietuviškos knygos, nors iš katalogų yra žinoma, kad tokių leidinių būta. Ši monografijos skyrių būtų galima pavadinti išsamia literatūros apie universiteto istoriją bibliografinė apžvalga. Kadangi visa studija skirta slavų ir baltų filologijai Karaliaučiaus universitete, pirmajame skyriuje pasigendame aiškiau formuluojamų prielaidų, lėmusių lituanistikos studijų suaktyvėjimą XVIII a.

Apie lituanistikos ištakas dėstoma antrajame skyriuje „Lietuvių ir lenkų kalbų studijos Karaliaučiuje iki XVIII a. pabaigos“. Autorius pagrįstai sistemingų lietuvių kalbos studijų (tiksliau – mokymo) pradžia laiko Lietuvių kalbos seminaro įsteigimą XVIII a., tačiau, nurodydamas šios institucijos įkūrimo datą, patenka į pinkles: 1718-ieji (p. 43) ar 1723-ieji (p. 37) metai? Iki šiol vieni autoriai, remdamiesi XVIII a. Karaliaučiaus istoriku, buvusiu seminaro inspektoriumi Danieliumi Heinrichu Arnoldtu, nurodo, kad seminaras įsteigtas 1718 metais, kiti teigia, kad jis įkurtas 1723 metais. Pastarąją datą istoriografijoje įtvirtino ir Georgo Ernsto Sigismundo Hennigo² nuoroda, jog seminaras pradėjęs savo veiklą 1723 birželio 1 d. Šios

¹ Theodor Wotschke, „Polnische und Litauische Studenten in Königsberg“, in: *Jahrbücher für Geschichte und Kultur der Slaven*, (Neue Folge, sas. VI) Breslau: *Zeitschrift des Osteuropas Instituts*, 1930.

² Georg Ernst Sigismund Hennig, *Chronologische Übersicht der denkwürdigsten Begebenheiten, Todesfälle und milden Stiftungen in Preussen, vorzüglich in Königsberg, im 18. Jh. Fortgesetzt bis zum Jahre 1827 von Daniel Wilhelm Schröder, Superintendent und Pfarrer in Goldapp, Königsberg: Hartung, 1828.*

nuomonės šalininkai remiasi ir ilgamečiu seminaro vadovu, teologijos profesoriumi Martynu Liudviku Rėza, kurio iniciatyva 1823 metais Karaliaučiuje buvo surengtos Lietuvių kalbos seminaro 100-tojo jubiliejaus iškilmės, apie jas rašė net Vokietijos spauda. Tačiau pirmojo Kristijono Donelaičio *Metų* leidimo pratarmėje Rėza nurodo ir kitą datą: Tolminkiemio poetas lankęs 1718 m. įsteigtą Karaliaučiaus Lietuvių kalbos seminarą. Atsargesni tyrinėtojai minėjo, jog seminaras faktiškai įkurtas 1718 m., o pradėjo darbą 1723-aisiais. Naujai atskleisti archyviniai šaltiniai leidžia teigti, kad Karaliaučiaus Lietuvių kalbos seminaras įsteigtas 1718 metų vasarą ir pradėjo veikti tų pačių metų rudenį. Tuo tarpu 1723 metai reikšmingi tuo, kad birželio 1 d. karalius patvirtino pirmąjį seminaro statutą, parengtą vyskupo Johanno Jacobo Quando, kuris tais pačiais metais buvo paskirtas naujuoju seminaro inspektoriumi³.

Vertindamas lietuvių filologijos (tiksliau – raštijos) istoriją Karaliaučiuje iki XVIII a., autorius yra lakoniškas: pamini pirmąją lietuvišką knygą – Mažvydo katekizmą (1547), tačiau neakcentuoja jos vertės ir to, kad parengėjas buvo Karaliaučiaus universiteto auklėtinis, beje, baigęs su pirmąja absolventų laida. Taip pat pamini ir Jono Bretkūno Biblijos vertimą, neatsižvelgdamas, jog rankraštis nebuvo išspausdintas, todėl jo poveikis lituanistikai buvo tik netiesioginis. Ilgiau sustojama prie pirmosios lietuviškos gramatikos (1653, 1654) parengėjo, taip pat Karaliaučiaus universiteto auklėtinio Danieliaus Kleino. Ši gramatika yra reikšmingas lietuvių ir vokiečių baltistų tyrimo objektas, todėl norėtusi ne tik plačios ir nuolat cituojamos ištraukos iš gramatikos pratarmės, bet ir paties autoriaus vertinimo. Plačiau minimi šie lietuvių raštijos kūrėjai – studijos apie lietuvių kalbą (1745) ir lietuvių kalbos šnekamosios kalbos žodyno (1747) autorius Pilypas Ruigys, vertai laikomas pirmuoju lietuvių filologu, ir

³ Liucija Citavičiūtė, *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras: Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai, (Senosios literatūros studijos)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

lietuvių kalbos gramatikos parengėjas Kristijonas Gotlybas Milkus. Nors visi tyrėjai šiame kontekste pamini filosofo Imanuelio Kanto palankią nuomonę apie lietuvių kalbą ir tautos būdą, išsakytą Milkiaus žodyno pratarinėje, šiame tyrime minėtoji citata suskamba itin įtaigiai. Toliau trumpai užsimenama apie pirmąją filologinę polemiką, vykusią XVIII a., kurios, beje, vienas iš rezultatų buvo pirmoji lietuviška grožinė knyga – Jono Šulco Ezopo pasakėčių vertimas (1706). Nežinia kodėl, kalbėdamas apie lietuvių kalbamokslio knygas, autorius nemini Gotfrydo Ostermejerio naujosios gramatikos (1791). Tada trečią kartą grįžtama prie Reformacijos Prūsijoje ir lituanistikos ištakų Karaliaučiaus universitete – Stanislovo Rapolionio ir Abraomo Kulviečio, tačiau iš esmės nepasakoma nieko nauja ir tęsiama Lietuvių kalbos seminaro tema. Paminimi trys inspektoriai, prižiūrėję seminarą XVIII a. (Friedrichas Albertas Schulzas, jau minėtas Danielius Heinrichas Arnoldtas ir Johanas Augustas Starkas), tačiau neužsimenama apie Johanną Jacobą Quandtą, Prūsijos superintendentą, parengusį pirmąjį seminaro statutą, dėsiusį Kristijonui Donelaičiui ir kitiems ir atvedusį į raštijos darbą (Biblijos vertimą ir redagavimą) pirmuosius seminaro absolventus. Beje, reiktų pasakyti, jog seminaras buvo įsteigtas pragmatiniu tikslu – suteikti būsimiesiems lietuviškų parapijų kunigams elementarių kalbos žinių, kad sugebėtų sukompiliuoti lietuvišką pamokslą ir rengti katechizacijas. Kalbos studijos buvo nenumatytas ir dažnai net nepageidautinas, kaip parodė XIX a. istorija, dalykas.

XIX a. Rėzai tapus dėstančiuoju seminaro vadovu, ši lietuvių kalbos mokymo įstaiga tapo lituanistikos studijų centru. Kalbėdamas apie Rėzos biografiją, autorius neišvengia dar vienos jau tradicine tapusios klaidos nurodant gimimo metus. Paaiškinsime tos klaidos šaltinį. Rėza Rytų Prūsijos kunigų presbiterologijoje⁴ yra nurodęs savo gimimo datą – 1777 birželio 9 d. Istoriografijoje įsitvirtino Albino

⁴ *Kurzgefasste Nachrichten von allen seit 1775 an den evangelischen Kirchen in Ostpreussen angestellten Predigern*, Königsberg: Paschke, 1834, p. 9.

Jovaišo⁵ patikslinta data – 1776 metai. Jis rėmėsi Ludwigo Passarge duomenimis iš archyvų. Abejonių neliko, kai Nijolė Strakauskaitė surado ir publikavo Rėzos krikšto įrašą bažnytinėse knygosė – 1776 m. sausio 9 d.⁶ Įvertindamas Rėzos kūrybinę veiklą, autorius pirmiausia pamini teologinius traktatus, parašytus lotynų kalba. Tai vertiname kaip šviežių požūrį, nes lietuvių istoriografijoje šiam veiklos barui iki šiol nebuvo skirta deramo dėmesio. Minimi ir lietuvių literatūros istorijoje iškeliami darbai – pirmoji Donelaičio kūrybos publikacija (1818) ir dainų rinkinio leidimas (1825). Kur kas išsamiau aprašoma Lenkų kalbos seminaro vadovo Celestino Mrongowiuso biografija ir veikalai. Lietuvių ir lenkų kalbų seminarų mokymo programos aprašytos remiantis archyviniais šaltiniais – išlikusiomis seminarų vadovų ataskaitomis. Vertėjo paminėti, kad Rėzos vadovautame seminare buvo analizuojama ir pasaulietinė literatūra – Donelaičio kūriny *Metai*, o su pažengusiųjų grupe pradėtos ir gilesnės lietuvių kalbos studijos. Reikšmingas faktas lituanistikos studijų istorijai yra autoriaus cituojamas naujasis seminarų statusas (1838), kelęs didesnius reikalavimus akcentologijos, fonetikos, gramatikos ir stilistikos pratyboms. Beje, vienas iš naujojo statuto rengėjų buvo Rėza.

Po Rėzos mirties (1840) seminaro vadovu paskirtas jo mokinys Frydrichas Kuršaitis. Čia derėjo paminėti ryšius su slavų filologais. Kuršaitis ketino išplėsti lituanistikos studijas Karaliaučiaus universitete. Dėl to jis tarėsi su rusų kalbininku Piotru Preisu, Peterburgo universiteto Slavų filologijos katedros vedėju (su Preisu Kuršaitį supažindino jo mokytojas Rėza). Preisas ragino sukurti lietuviškame seminare *naują gyvenimą* ir siūlė priemones lietuvių kalbai populiarinti bei jos tyrimams skatinti: išleisti lietuvišką savaitraštį ir įkurti lietuvišką draugiją, kuri spausdintų mokslinius lietuvių kalbos tyrinėjimus⁷.

⁵ Albinas Jovaišas, *Liudvikas Rėza*, Vilnius: Vaga, 1969, p. 11.

⁶ Nijolė Strakauskaitė, *Kuršių nerija – Europos pašto kelias*, Klaipėda, 2001, p. 46.

⁷ Jonas Palionis, *Rusų kalbininkų indėlis į lituanistiką*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1963, p. 19.

1846 m. vasarą į seminarą įstojo filologijos kandidatas (t. y. baigęs filologijos studijas) būsimasis danų baltistas Kasparas Wilhelmas Smithas (1811–1881) iš Kopenhagos. Jis atvyko į Karaliaučių norėdamas išmokti lietuvių kalbos ir, kaip rašoma Kuršaičio ataskaitoje, *gana įspūdingai ją išmoko*. Smithas vėliau paskelbė stambų darbą apie slavų ir baltų kalbų vokalizmą ir vardažodžių linksniavimą. Šiandien jo vardas minimas šalia didžiųjų danų lingvistų Rasmuso Kristiano Rasko, Vilhelmo Tomseno ir kt.

Autorius publikuoja iki šiol neskelbtus Kuršaičio paskaitų tvarakaraščius, tačiau nemini tame pačiame archyve esančios informacijos apie aktyvias mokslines studijas, vykusias seminare. Išvardysime tik keletą atliktų tyrimų, vadovaujant Kuršaičiui: Georgas Liudvikas Bendžius *Apie lietuviškus sangražžinius veiksmožodžius*, Pilypas Centheferis *Apie lietuviškų žodžių darybą*, Johannas Frydrichas Francas Šrederis *Apie lietuvių kalbos konjunktivą ir optativą*, Julius Erdmanas Šykopas *Apie lietuviškų būdvardžių empatinę formą*, F. R. T. Glogau lietuviškai (!) parašė traktatą *Apie lietuvių kalbos garsų minkštumą*, taip pat minėtina G. Šlepo *Gramatinis tyrinėjimas apie lietuviškus prielinksnius*, Juliaus Vieškarnio *Studija apie Kristijono Donelaičio Metus*, Jono Pipiro *Apie Klaipėdos idiomų ypatybes lietuvių kalboje* ir kt.

Trečiame skyriuje aptariami prūsistikos tyrimai Karaliaučiuje XIX a. Šitas skyrius pats išsamiausias. Minimi išlikę prūsų kalbos paminklai (katekizmai, žodynėlių fragmentai, asmenvardžiai ir vietovardžiai), įvertinami Karaliaučiaus filologų tyrimai. Labiausiai remiamasi žinomu Georgo Ferdinando Nesselmanno veikalu *Die Sprache der alten Preussen an ihren Ueberresten erlaeutert* (Berlin: Reimer, 1845).

Karaliaučiaus prūsistikos istorijos apžvalgoje analizuojamos tyrimo kryptys, cituojami XIX a. pirmųjų prūsiškų tekstų skelbėjai ir tyrėjai – Johannas Severinas Vateris, Georgas Ernstas Sigismundas Hennigas, Johannas Georgas Bockas, Peteris von Bohlenas. Bibliografija papildoma nuorodomis į XX a. Europos baltistų darbus (Adalberto Bezenbergerio, Ernsto Fraenkeli, Valentino Kiparskio, Ericho

Bernekerio, Reinholdo Trautmanno, Waltherio Ziesemerio, Franzo Spechto, Henriko Laumianskio, Jano Endzelino, Vytauto Mažiulio, Viljamo Schmalstiego, Vladimiro Toporovo ir kt.).

Ketvirtame skyriuje tęsiama antrojo skyriaus tema – baltų ir slavų filologijos istorija iki 1918 m. akcentuojant ne tik šios srities mokslines studijas, bet ir vadovėlių rengimą bei mokymo procesą Karaliaučiaus universitete. Kadangi aptariant šį laikotarpį labiau koncentruojamasi į slavistikos (ypač aktyvėjančias rusistikos) studijas, šio skyriaus plačiau neanalizuosime. Autorius teisingai pastebi, kad baltistikos studijos šiuo laikotarpiu išsiplėtė už Lietuvių kalbos seminaro ribų, o Adalbertas Bezenbergeris buvo pirmasis filologas, padėjęs mokslinius pagrindus baltų kalbų studijoms Karaliaučiuje. Jo darbus tęsė Viktoras Falkenhahnas, Jurgis Gerulis (abu dėstė ir Lietuvių kalbos seminare).

Dviejuose paskutiniuose skyriuose grįžtama prie pirmame skyriuje pradėtos Rytų Europos studijų Karaliaučiuje apžvalgos iki universiteto uždarymo 1944 m. Lenkų ir lietuvių kalbų seminarai neteko dalies savarankiškumo ir įsiliejo į naujai įkurtą Rytų Europos studijų institutą. Daugiausia dėmesio buvo skiriama Rusijos (tiksliau – Tarybų Sąjungos) istorijos, ekonomikos, literatūros ir kultūros tyrimams, taip pat ukrainų, čekų, bulgarų, kroatų, serbų, slovakų ir kt. kalbų bei literatūros studijoms. Baltistikos srityje aktyviausiai dirbo minėtas Reinholdas Trautmannas. Paskutiniais universiteto egzistavimo mėnesiais baltistikos studijos buvo itin aktyvios, į Karaliaučių dėstyti pakviestas žinomas indogermanistas Wilhelmas Wissmannas. Autoriaus tyrimas įtikinamai parodo, kad baltistikos studijos Karaliaučiaus universitete buvo labai perspektyvios, tačiau jo veikla, deja, nutraukta.

Leidinį prasmingai papildė iliustracijos. Tarp žinomų filologų portretų pasigendame Frydricho Kuršaičio nuotraukos, nors Miunchene gyvenęs Arminas Kuršaitis turėjo gausų savo dėdės archyvą.

Apžvelgiant panaudotą literatūrą krenta į akis gausus istorinių šaltinių sąrašas (apie 90 pozicijų), kuris gali būti naudingas Karaliaučiaus

universiteto istorijos tyrėjams. Iš lietuvių autorių nurodomi tik Alvydo Nikžentaičio ir Domo Kauno, beje, ne patys reikšmingiausi darbai.

Pastebėti ir keli netikslumai. Nurodant I-ojo ir II-ojo prūsų katekizmo leidimo metus, praspūdo korektūros klaida (p. 67), kitame puslapyje (p. 73) data pateikta teisingai (1545). Suklysta ir nurodant Mažvydo katekizmo išspausdinimo metus (p. 109). Pasitaiko korektūros klaidelių užrašant asmenvardžius ir vietovardžius (vietoje Yčas – Ygas, Lackner – Lachner, Bakšytė vadinama Baksyte ir Besyte, Bretke – Bretka, vietoje Pilkallen – Pillgallen, Darkehmen – Darkehnen, Nothangen – Nobangen, Waltarkehmen – Walterkehnen ir kt.). Tokio pobūdžio korektūros klaidos klaidina skaitytoją. Ne visai tiksliai sudarytos rodyklės.

Apibendrinant galima pasakyti, kad šis tyrimas, nors ir nepasižymi gausiomis naujomis įžvalgomis, pateikia išsamią lituanistikos ir baltistikos studijų Karaliaučiuje apžvalgą, aktualizuoja tyrėjus ir jų darbus, atskleidžia plačią lietuvių filologijos panoramą vokiečių skaitytojų ratui.

Pabaigsiame autoriaus pateikta Walterio Hubatscho citata: „Kur dabar Adalberto Bezenbergerio Karaliaučiuje taip elegantiškai įsteigta baltų filologija ir, pagaliau, slavistika? Nyki tuštuma, prievartos aktas, nutraukęs dvasios gyvenimą, nugrimzdimas į Niekur po tokio viltingo ir kruopštaus kūrimo, ypač XIX amžiuje. Karaliaučiaus Albertinos istorija yra tikras įrodymas, kokią milžinišką traukos jėgą turėjo ši akademija Rytuose ir kokią dvasinę tautų giminystę ji kūrė.“